

Martijn Eickhoff

Weggestreept verleden?

Nederlandse historici en het Rawagededebat

‘Weggestreept verleden? Nederlandse historici en het Rawagededebat’ beschrijft en analyseert de verschillende manieren en momenten waarop de ‘resonantie’ van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in de Nederlandse samenleving vorm heeft gekregen, waarbij bijzondere aandacht uitgaat naar het recente Rawagededebat. Aldus wordt duidelijk hoe de kennis van Nederlandse oorlogsmisdaden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog wordt geïntegreerd in het nationale basisverhaal van een missie die in intentie rust en orde diende te brengen; door daarbij te blijven spreken van ontsparingen ter plaatse en militaire ‘excessen’ wordt het koloniale karakter van de missie zelf niet blootgelegd.

Rawagede staat in Nederland op dit moment niet alleen voor een plaats op Java (zo’n honderd kilometer ten oosten van Jakarta, tegenwoordig Balongsari geheten), maar ook voor schokkend en misdadig Nederlands militair optreden.¹ Op 9 december 1947 werden hier, volgens de cijfers die in Indonesië worden gehanteerd, meer dan 430 mannen geëxecuteerd. Dit gebeurde zonder dat de daders zijn vervolgd.² Voor deze ‘zaak’ is de laatste jaren veel aandacht geweest. Op de achtergrond heeft de op 5 mei 2005 opgerichte *Yayasan Komite Utang Kehormatan Belanda* (K.U.K.B – Stichting Comité Nederlandse Ereschulden) als aanjager een belangrijke rol gespeeld. Er is een bewonderenswaardige vasthoudendheid getoond bij het behartigen van de belangen van de slachtoffers van Rawagede en het in de publieke

- 1 Met dank aan Marieke Bloembergen, Ruben Bücking, Barbara Henkes, Abel Knottnerus, Susan Legêne, Boudewijn Smits en Arnold Witte voor hun suggesties en commentaar op eerdere versies van dit artikel.
- 2 Voor deze cijfers, zie: E. Vanvugt, *Nieuw zwartboek van Nederland Overzee. Wat iedere Nederlander moet weten* druk 2 (Soesterberg: Aspect, 2011) 448-450.

Foto 1. Overlevenden van Rawagede. Bron: <http://www.indisch3.nl/toppunt-polderhypocrisie-oorlogsmisdaden-rawagede-verjaard/>.

aandacht brengen daarvan. De stichting zelf wordt gekenmerkt door een combinatie van identificaties die direct samenhangen met de dekolonisatie; terwijl de oprichtingsdatum verwijst naar de Nederlandse bevrijding in 1945, spreidt de website tegelijkertijd met video's van onder andere de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring en het Indonesische volkslied evident Indonesisch nationalisme ten toon.³ Ook het woord 'ereschuld' is in dit kader betekenisvol. Het wordt sinds het in 1899 in *De Gids* verschenen artikel 'Een Eereschuld' van Conrad Theodoor van Deventer gebruikt om de 'schuld' van de kolonisator of (voormalige) koloniale staat tegenover bepaalde groepen onderdanen aan te duiden. In aansluiting daarop is het ook gebruikt voor de Japanse 'schuld' ten opzichte van Nederlanders die hebben geleden onder de Japanse bezetting van Nederlands-Indië.

Vanaf 2007 is bij herhaling in de media (pers, radio, televisie en internet) over de zaak Rawagede bericht. De kwestie bereikte daardoor ook het politieke domein en de rechtspraak. In 2008 werden er Kamervragen gesteld en namen tien overlevenden van de executie een advocaat in de arm om de Nederlandse staat aansprakelijk te stellen; vooralsnog zonder resultaat. De Nederlandse staat achtte de zaak verjaard en keerde derhalve geen schadevergoeding uit. Op het diplomatieke vlak veranderde er wel wat: de

³ <http://www.kukb.nl/geraadpleegd-4-5-2012>.

Nederlandse ambassadeur in Indonesië, Nikolaos van Dam, woonde in 2008 in Balongsari de jaarlijkse herdenking bij en bood verontschuldiging aan.⁴ Wellicht gesterkt door deze gang van zaken, spanden de nabestaanden van de slachtoffers in 2009 opnieuw een rechtszaak aan tegen de Nederlandse staat. In 2010 erkende de staat dat de executies oorlogsmisdrijven waren, maar tegelijkertijd werd herhaald dat deze misdrijven verjaard zouden zijn. In de tweede helft van 2011 kwam de zaak in een stroomversnelling nadat de rechtbank in Den Haag het beroep op verjaring afwees. Dit leidde tot een schikking; de weduwes kregen elk 20.000 euro schadevergoeding. Op vrijdag 9 december 2011, 64 jaar nadat het bloedbad plaats had gevonden, bood de Nederlandse ambassadeur Tjeerd de Zwaan in het bijzijn van de wereldpers in Balongsari in het Engels en het Indonesisch namens de Nederlandse regering de nabestaanden zijn excuses aan.⁵

De rol van historici in deze ontwikkelingen is om meerdere redenen relevant. Het sluit in het algemeen aan op het vraagstuk van de maatschappelijke positie van de historicus en in het bijzonder op het vraagstuk hoe, op welke manier en om welke reden zij vorm en betekenis hebben gegeven aan de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.

De resonantie van het verleden

Aanvankelijk was het in Nederland nauwelijks mogelijk te spreken over de oorlogsmisdaden in het naoorlogse Indonesië. Er klonken zeker kritische stemmen, zowel in Indonesië als Nederland, maar er was geen sprake van een directe opdracht van bovenaf. Daardoor kon het geweld, vooral in militaire kringen, worden benoemd als een 'ontsporing' worden beschouwd en als een onaangenaam, wellicht deels noodzakelijk, maar in ieder geval beter te negeren bijverschijnsel van een zinvolle militaire inzet, die rust en orde moesten brengen. In de recente biografie van generaal Spoor, geschreven door J.A. de Moor, komt deze houding mooi naar voren: hij eiste van de troepen gedrag dat overeenkwam met de militaire erecode. Vervolging of onderzoek achtte hij onwenselijk – hij sprak daarbij van wandaden en niet van 'oorlogsmisdaden'; dat zou immers door de tegenpartij politiek-

4 E. van Outeren, 'Nederland biedt na 64 jaar excuses aan voor bloedbad in Indonesisch dorp; ambassadeur bezoekt nabestaanden', *NRC Handelsblad* 9-12-2011.

5 Voor de precieze gang van zaken, zie: W. Veraart, 'Uitzondering of precedent? De historische dubbelzinnigheid van de Rawagede-uitspraak', *Ars Aequi* (april 2012) 251-259, aldaar 251-252.

propagandistisch gebruikt kunnen worden.⁶ Desondanks zijn er na het einde van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in Nederland verschillende momenten en manieren geweest waarop ‘de resonantie’ – om met de Franse historicus Pierre Nora te spreken – van dit gewelddadige verleden, waarvan Rawagede onderdeel uitmaakt, in de hedendaagse samenleving vorm kreeg; een amnestie, een publieke bekentenis op de televisie, een officieel onderzoeksrapport, officiële excuses en financiële compensatie.⁷

De amnestieordonnantie van 1949 maakte deel uit van het Van Roijen-Roem akkoord tussen Nederland en de Republiek Indonesië. Naar de precieze achtergronden van dit akkoord is nog weinig onderzoek gedaan. Duidelijk is wel dat er reeds tijdens de overeenkomst van Linggadjati van 15 november 1946 over wederzijdse amnestie is gesproken.⁸ De amnestie betrof toen vooral de misdaden begaan door personen aan de zijde van de voormalige tegenstander. In 1949 gold zij echter ook voor aan eigen zijde begane misdrijven.⁹ Dit hoeft echter niet te betekenen dat het wederzijds geweld tegen elkaar is weggestreept, zoals nu wel eens wordt beweerd. Daarvoor werd in 1949 het geweld aan eigen zijde op hoog niveau wellicht nog niet genoeg onderkend. Een duidelijk, maar indirect gevolg is in ieder geval wel geweest dat het geweld aan beide zijden vanuit een nationaal kader een plaats werd gegeven in het verleden; een gewelddadig en misdadig verleden werd aldus genationaliseerd en op die manier zowel zingegeven als op afstand gezet. Daar zou het langdurig blijven.

Naast de amnestie is er vervolgens in 1969, naar aanleiding van de bekentenissen op de televisie van voormalig soldaat J.E. Hueting, in Nederland een overheidscommissie aan de slag gegaan – de Onderzoekscommissie Indonesië 1945-1950 – die verslag uitbracht in *De excessennota*. Het verleden bleef zo een Nederlandse staatszaak; Indonesië speelde geen rol bij de totstandkoming van de nota.¹⁰ In de eenentwintigste eeuw is er

6 J.A. de Moor, *Generaal Spoor. Triomf en tragedie van een legercommandant* (Uitgeverij Boom; Amsterdam 2011) 355.

7 P. Nora, ‘Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire’, *Representations* 26 (1987) 7-24, aldaar 17.

8 P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten, *Officiële bescheiden betreffende de Nederlandsch-Indonesische betrekkingen 1945-1950* deel 11 (’s-Gravenhage 1983) 326; P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten, *Officiële bescheiden betreffende de Nederlandsch-Indonesische betrekkingen 1945-1950* deel 19 (’s-Gravenhage 1994) 134-139.

9 *De excessennota. Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950*. Ingeleid door Jan Bank (SDU; Den Haag 1995) 157-158.

10 Ibidem.

uiteindelijk door vertegenwoordigers van Nederland officieel spijt betuigd. Dit gebeurde eerst algemeen, in 2005 door de Minister van Buitenlandse Zaken Ben Bot, en meer specifiek in 2008 en 2011 toen de Nederlandse ambassadeurs in Indonesië excuses aanboden voor het bloedbad in Rawagede. Een waarheidscommissie is er niet geweest met betrekking tot Rawagede – of over de oorlogsmisdaden in Indonesië in bredere zin – al wordt dat soms wel als wenselijk gezien. Het publieke optreden van Hueting in 1969 en het bezoek in 2010 dat Saih bin Sakam, de dan nog enige overlevende van de massa-executie in Rawagede, bracht aan het Willem Lodewijk Gymnasium in Groningen, waarover het NOS-journaal uitgebreid berichtte, komen wellicht nog het meest in de buurt. Tijdens de ontmoeting in Groningen, georganiseerd door de Stichting Comité Nederlandse Ereschulden, was Saih bin Sakam, die vertelde over de gang van zaken rond de moordpartij, vergevingsgezind, en waren de scholieren vol schuldbesef. Een ontmoeting tussen Saih bin Sakam en veteranen of de Vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken zat er echter niet in.¹¹

In al deze ‘resonantiemomenten’, op het officiële rapport na, spelen historici een geringe rol. Dat geldt ook voor het recente Rawagadedebat waarin juristen, politici, activisten, journalisten, documentairemakers, overlevenden en hun nabestaanden elk met hun eigen vertoog en doelgroep de boventoon voeren. Historici lijken er niet in geslaagd een narratief te ontwikkelen dat het misdadige geweld van Nederlandse zijde in Indonesië in al zijn complexiteit recht doet. Anders gezegd: tot nu toe hebben historici dit verleden vooral op afstand gezet, als zodanig beheersbaar gehouden en weinig gedaan om de betekenis ervan in het heden nader vorm te geven.¹² Wat betreft het (post-)koloniale verleden van Nederland in Indonesië is momenteel, zeker wat betreft Rawagede, veel in beweging. De ‘doofpotreflex’ van historici, waar de op Sumatra geboren Nederlandse publicist Rudy Kousbroek in de jaren 1990 van sprak, lijkt voorbij te zijn, maar voor diezelfde historici is er ook nog veel werk te verzetten.¹³

11 <http://nos.nl/video/197069-de-nederlanders-vielen-s-ochtends-aan.html> (Geraadpleegd: 5-5-2012).

12 Zie ook: B. Bevernage, ‘Overgangsgerechtigheid. Geschiedenis en herinnering aan een gewelddadig conflict. Over het onomkeerbare, het onherroepelijke en de productie van “afstand”’, *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* 45-2 (2011) 54-65, aldaar 60.

13 Voor de opstelling van Kousbroek, zie: R. Meijer, *Oostindisch doof. Het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië* (Uitgeverij Bert Bakker; Amsterdam 1995) 191-203.

Orde en excessen, de menselijke aard of een koloniale missie?

In veel recente publicaties over de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog zien we een vast stramien. Er is het ‘officiële’ verhaal – het narratief van Hollandse troepen die rust en orde brengen – en er is een ‘ander’ verhaal, dat zich daar achter schuilhoudt: het narratief van troepen die ‘excessen’ begaan. Beide verhalen lijken elkaar niet werkelijk ter discussie te stellen. Een goed voorbeeld is het in 2009 verschenen fotoboek *Koloniale Oorlog 1945-1949. Van Indië naar Indonesië* van René Kok, Erik Somers en Louis Zweers, dat met betrekking tot de excessen een apart hoofdstuk ‘niet voor publicatie’ bevat. Hiermee wordt de suggestie gewekt dat het toevoegen van deze beelden (recentelijk teruggevonden foto’s), de verdrongen historische werkelijkheid alsnog zichtbaar kan maken. De auteurs zijn overigens iets minder stellig en spreken in hun voorwoord van ‘een meer ongefilterde kijk’.¹⁴ Het is de vraag in hoeverre dit terecht is. De censuur is weliswaar teruggedraaid, maar wat zegt dat nu eigenlijk? Het Nederlandse nationale *master narrative* over de naoorlogse strijd om rust en orde in het voormalige Nederlands-Indië te handhaven – de zogenaamde ‘politieacties’ – blijft namelijk, ondanks een belangrijke correctie als het hoofdstuk ‘niet voor publicatie’, dominant.

In veel publicaties wordt het misdadige geweld weliswaar opgenomen in het nationale basisverhaal, maar zonder dat het Nederlandse perspectief waarin dit geweld aanvankelijk nauwelijks een plaats kreeg, ter discussie wordt gesteld. Het verschil tussen de *missie*, die vanuit het perspectief van het merendeel van de betrokken soldaten in intentie nobel was, en de *praktijk* ter plaatse, die zo makkelijk kon ontsporen in een ‘*dirty job*’, blijft gehandhaafd. De vraag in hoeverre de missie zelf koloniaal was, wordt vooralsnog niet gesteld. Dit blijkt bijvoorbeeld uit aflevering acht ‘Loodzware Jaren’ van de televisieserie *De Oorlog* van de NPS, uitgezonden in 2009. Rawagede wordt wel genoemd, maar als een ‘ontsporing’. Van werkelijke postkoloniale zelfreflectie met betrekking tot het koloniale karakter van het ingezette geweld is geen sprake.¹⁵ Het gebrek hieraan komt in zijn algemeen-

14 R. Kok, E. Somers en L. Zweers, *Koloniale Oorlog 1945-1949. Van Indië naar Indonesië* (Uitgeverij Carrera; Amsterdam 2009) 7-8.

15 <http://deoorlog.nps.nl/page/dossiers/780886/Excessen%2C+incidenten+en+zuivering?af=8> (Geraadpleegd op 4-5-2012). Vergelijk met De Jong die stelt dat wreedheden van Indonesische zijde ‘meer dan eens’ met excessen werden beantwoord: J.J.P. de Jong, *Avondschot. Hoe Nederland zich terugtrok uit zijn Aziatisch Imperium* (Amsterdam 2011) 44-45.

heid bovendien sterk naar voren in de vaak gemaakte vergelijking tussen Duitse misdaden in Nederland enerzijds, en Nederlandse misdaden in Indonesië anderzijds. Dit referentiekader bestond reeds tijdens de militaire inzet in Indonesië. Zo zei generaal Spoor over het standrecht in Indonesië, dat soldaten er een weerzin tegen voelden omdat het herinneringen oproep aan de ‘moffentijd’.¹⁶ Maar het is maar de vraag hoe zinvol het standpunt – wij deden daar, wat de Duitsers hier deden – is. Niet alleen omdat de Nederlandse bezettingservaring aldus tot norm wordt gemaakt, of tot de mal waarin wezenlijk andere ervaringen als een dekolonisatie worden ingepast, maar ook omdat misdadig geweld dan wordt geëxternaliseerd als ‘Duits’. De bij herhaling gemaakte vergelijking tussen Rawagede en Putten, hoewel vaak juist kritisch bedoeld en onlangs nog op scherp gezet door het idee van een ‘Vriendschapsband Putten Rawagede’, kan daardoor averechts werken.¹⁷ Het type vergelijking leidt ook tot andere complicaties: als niet nadrukkelijk wordt gevraagd naar de specifieke omstandigheden, en het daarin werkzame samenspel van individuele en institutionele verantwoordelijkheden, kan misdadig geweld makkelijk geduid en vervolgens ook geneutraliseerd worden als universeel of algemeen menselijk gedrag. Dat misdadig geweld waar ook ter wereld kan voorkomen, en dat de (westerse) beschaving hiertegen niet vanzelfsprekend een bescherming biedt, is een belangrijk inzicht, maar de vraag naar specifieke verantwoordelijkheid of schuld wordt er niet minder belangrijk door, in tegendeel.

Inmiddels is bij een breder publiek bekend dat tijdens de ‘politieele acties’ aan Nederlandse zijde wel degelijk vergaand geweld is gebruikt. Het ging om misdadig geweld waarmee de interne militaire voorschriften en gedragscodes zijn overtreden. Die grotere bekendheid is in belangrijke mate te danken aan de kritiek die historicus Loe de Jong in 1988 kreeg op zijn concepthoofdstuk over ‘De worsteling met de Republiek Indonesië’ in het twaalfde deel van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*.¹⁹ Deze kritiek kwam onder andere van oud-militairen en had betrekking op het gebruik van het woord ‘oorlogsmisdrijf’, waarmee

16 J.A. de Moor, *Generaal Spoor. Triomf en tragiek van een legercommandant* (Uitgeverij Boom; Amsterdam 2011) 314.

17 Voor deze vriendschapsband, zie: http://www.deputtenaer.nl/plaatsnamen/putten/geen_vriendschapsband_putten__rawagede_20737081.html (Geraadpleegd 4-5-2011).

18 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 12, epiloog (SDU; Den Haag 1988) 692-1078.

19 *Ibidem*, 1033-1034.

De Jong destijds het optreden van Nederlandse militairen in Indonesië typeerde. De Jong is in zekere zin gezwicht voor deze kritiek. In de definitieve versie beschrijft hij het gebeure in termen van 'excessen'. Wel licht hij toe waarom het woord 'oorlogsmisdrijf' niet acceptabel werd gevonden, namelijk omdat die term werd geassocieerd met Japanse en Duitse misdaden. In zijn voetnoten laat hij overigens zien dat ook direct betrokkenen als Van Mook en Spoor destijds dergelijke associaties hadden.¹⁹ Ook vermeldt hij uitgebreid dat de oorlogsmisdrijven reeds in de jaren dat deze plaats vonden als zodanig in de pers en het parlement waren besproken. 'Wie wilde weten wat er precies geschiedde, kon het weten,' aldus De Jong, en kan het ook nu weten, lijkt hij anno 1988 indirect te willen zeggen.²⁰ De paragraaf over de 'excessen' van De Jong laat aldus vooral de worsteling zien van de historicus en de toenmalige Nederlandse samenleving met de duiding van deze misdadige gewelddadigheden. Dat ze voorkwamen, vaker, ernstiger en stelselmatiger dan een deel van de oud-militairen later in staat was te aanvaarden, kon niet beter geïllustreerd worden.

De in 1969 gepubliceerde *Excessennota* heeft dat actualiserende effect, waarbij het duiden van het verleden in het centrum staat, veel minder gehad. Er wordt weliswaar van een zeventigtal zaken bericht en er staat een veelzeggend overzicht in van alle meldingen in de pers in de tweede helft van de jaren veertig, maar het geheel heeft een sterk bezwerend effect, mede dankzij de vraagstelling in het inleidende hoofdstuk van de toenmalige minister-president Piet de Jong. De premier beklemtoont dat 'de troepenmacht als geheel zich correct heeft gedragen en dat van systematische wreedheden geen sprake is geweest'. 'Maar,' zo vervolgt hij, 'er (blijven) toch vragen (...) bestaan over de mate waarin zich excessen hebben voorgedaan en over de mate waarin daartegen is opgetreden.'²¹ Het gegeven dat het onderzoek verricht werd, mocht kennelijk niet als verdachtmaking voor de troepenmacht in zijn geheel gelden. De onderzoekers, onder wie de jurist en historicus Cees Fasseur (secretaris van de onderzoekscommissie), kregen aldus een beperkende onderzoeksvraag mee en dat had het gewenste resultaat. Uiteindelijk werd er in hetzelfde inleidende hoofdstuk door de premier geconcludeerd:

20 Ibidem, 1026.

21 *De Excessennota*, 19.

‘Men kan in de guerrillaoorlogvoering, zoals toegepast door de onder de vaan – doch lang niet altijd onder het gezag – van de Republiek Indonesia optredende groepen en bendes, een van de voornaamste oorzaken zien, waardoor het optreden van militairen aan Nederlandse zijde nu en dan is ontaard. [...] De Regering betreurt dat er zich excessen hebben voorgedaan. Maar zij handhaaft haar opvatting, dat de krijgsmacht als geheel zich in Indonesië correct heeft gedragen. De verzamelde gegevens bevestigen, dat van systematische wreedheid geen sprake is geweest.’²²

De aanleiding voor de gewelddaden werd aldus bij de ander gelegd, terwijl de stelselmatigheid van de misdaden van Nederlandse zijde werd ontkend. Een uitzondering werd daarbij gemaakt voor de Zuid-Celebesaffaire en de wijze waarop inlichtingen werden verzameld.²³ De sociologen J.A.A. Van Doorn en W.J. Hendriks stelden hierover in hun studie *Ontsporing van Geweld. Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict* uit 1970 op droge toon: ‘De politieke voormannen (...) verwezen de zaak naar de historie door een historicus aan te stellen.’²⁴ Piet de Jong dacht daar later anders over. In een interview uit 2008 over dit onderwerp betoogde de oud-premier:

‘We kozen voor archiefonderzoek omdat dat het beste was. Ik word al een dagje ouder en ik merk het zelf, het geheugen is volstrekt onbetrouwbaar. Maar archieven, die liegen niet. We lieten het uitvoeren door betrouwbare en capabele mensen.’²⁵

Dat archieven niet liegen is zeer naïef gedacht, zeker als het gaat over stukken waarmee een leger intern bericht over het eigen optreden. Ondertussen weten we ook dat de commissie lang niet alle relevante stukken heeft ingezien. Met betrekking tot Rawagede werd bijvoorbeeld gesteld dat tijdens de actie tegen dit dorp in totaal 150 Indonesiërs om het leven kwamen. Plusminus twintig aangehouden Indonesiërs werden zonder vorm van proces geëxecuteerd door Nederlandse militairen.²⁶ De Groningse historicus Harm Scholtens vond echter in 2007 in het Nationaal Archief in Den Haag dossier nr. 1304, over Rawagede dat de onderzoekscommissie niet had gezien of gebruikt. Hieruit kwam naar voren dat er veel meer executies

22 Ibidem, 32.

23 Ibidem.

24 J.A.A. Van Doorn en W.J. Hendriks, *Ontsporing van geweld. Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict* (Universitaire Pers; Rotterdam 1970) 276.

25 J. Boom, ‘De Excessennota moet opnieuw. Oorlogsmisdaden in Indonesië’, *De Groene Amsterdammer* 49 (2008).

26 *De Excessennota*, 83.

plaatsvonden in de *kampong* dan de twintig die in de excessennota worden genoemd. De majoor die de actie leidde, berichtte dat er ‘acht à negen maal een troep van twaalf man ter plaatse (werd) geëxecuteerd’ en later ten noorden van het dorp ‘nog een groepje van zeven à tien personen.’²⁷ Het gaat volgens dit document dus in totaal om 100 tot 120 executies. In reactie hierop bekende Fasseur: ‘Misschien heb ik mij vergist bij het overschrijven.’²⁸

In het publieke debat, dat de afgelopen jaren mede naar aanleiding van Rawagede is gevoerd, lijkt de stelselmatigheid van het geweld er niet meer veel toe te doen; het geweld wordt nu weliswaar aanvaard als historisch gegeven, maar dreigt ook meteen als zodanig ingekapseld te worden. Een sprekend – en misschien ook wel berucht – voorbeeld is de reactie van Hans van Baalen, destijds voor de VVD lid van de Tweede Kamer en de Vaste commissie voor Buitenlandse Zaken. In een reactie op een petitie over Rawagede van de Stichting Comité Nederlandse Ereschulden betoogde hij in 2007:

‘De Nederlandse militairen hebben zich grosso modo uitstekend gedragen. En dat is de mening van mijn partij, wij staan dus ook achter die veteranen, achter die mensen die gestuurd zijn. Van excuses is geen sprake.’²⁹

Tegenover een TV-reporter stelde hij vervolgens:

‘We gaan de koning van Spanje ook geen excuses vragen voor de Tachtigjarige Oorlog. Op een gegeven moment is geschiedenis geschiedenis.’³⁰

Bij zorgvuldige doordenking blijken deze uitspraken radicaler dan ze wellicht op het eerste gezicht lijken. Allereerst is de eerste uitspraak niet op een ‘feit’ maar een ‘mening’ gebaseerd. Daarnaast erkent Van Balen met zijn referentie aan de Tachtigjarige Oorlog dat er in Indonesië wel degelijk misdrijven zijn gepleegd, zoals ook tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Er is alleen geen bereidheid om consequenties aan deze misdrijven te verbinden; ze staan, als het ware, op een vergelijkbare historische afstand die de verantwoordelijkheid ervoor doet verdampen.

De excuses zijn er uiteindelijk wel gekomen. Stef Scagliola is een van de weinige historici die zich heeft gemengd in de discussie daarover. Al in haar proefschrift *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden*

27 H.H. Scholtens, *Rawahgedeh, 9 december 1947. Een nieuwe Nederlandse versie?* Doctoraalscriptie geschiedenis Rijksuniversiteit Groningen (2007) 50-51.

28 Boom, ‘De Excessennota moet opnieuw’.

29 <http://www.kukb.nl/videos.php?id=5> (Geraadpleegd 4-5-2012).

30 <http://www.kukb.nl/videos.php?id=7> (Geraadpleegd 4-5-2012).

in *Indonesië en hun verwerking* uit 2002 heeft zij de visies van politici, historici, veteranen en journalisten op het dekolonisatieconflict in kaart gebracht. Zij kwam daarbij uit op een 'spanningsveld' tussen wat zij noemde 'onze collectieve behoefte aan geloof in moraal' en 'de prozaïsche werkelijkheid van guerrillaoorlogsvoering'.³¹ Welbeschouwd betreft het hier de twee narratieven van enerzijds het brengen van rust en orde, en anderzijds het toepassen van misdadig geweld die elkaar de laatste jaren nauwelijks meer in de weg lijken te zitten. Omdat het koloniale karakter van de missie zelf niet wordt benoemd, stellen ze elkaar namelijk niet wezenlijk ter discussie. Uit het recente mediaoptreden van Scagliola, waarin zij haar expertise specifiek betreft op de Rawagedediscussie, komt echter ook het standpunt naar voren dat massa-executies geplaatst moeten worden in de context 'van de terreur die Indonesische troepen op eigen bevolking uitoefenden'. Ze stelt:

'Wat we te horen krijgen is: er is een grote groep mannen zonder vorm van proces geëxecuteerd. Er staat niet bij dat er vanuit Rawagede constant aanvallen worden uitgevoerd op de omliggende dorpen, omdat die met de Nederlanders samenwerken. De militairen zien hoe hun tegenstanders mensen ontvoeren, martelen, doodschieten, hun vee stelen.'³²

Terugvallend op antropologisering van misdadig geweld genoemd kan worden, betoogt ze ook:

'Er is namelijk geen sterker motief om te moorden, dan de overtuiging dat dit noodzakelijk is om een kwetsbare groep te wreken of te beschermen.'³³

Ze betreft dit 'algemeen menselijk gedrag' ook op zichzelf:

'Ik denk mee te zijn gegaan. Het is een illusie dat ik gedoken had. We leefden nog onder regenten, de dingen konden nog onder de pet blijven. In dit digitale tijdperk is dat niet meer zo. Stel dat we geen beelden zouden hebben van de Abu Ghraibgevangenis, hoeveel erger zou het daar dan niet zijn?'³⁴

Naast een beroep op de algemene aard van de mens, is ook de tendens zichtbaar waarbij oorlogsmisdrijven als universeel verschijnsel worden

31 S. Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Balans; Amsterdam 2002) achterplat.

32 L. Nicolassen, 'Vraag je af: wat had jij zelf gedaan?'; interview Historica Stef Scagliola, waarom Nederlanders schoten in de desa Rawagede. *De Volkskrant*, 26-10-2011.

33 Stef Scagliola, 'Maar wie luistert er naar de slachtoffers van de Indonesische terreur', *NRC Handelsblad* 19-10-2008.

34 L. Nicolassen, 'Vraag je af: wat had jij zelf gedaan?'

beschouwd: het komt overal voor en is van alle tijden. Het is de vraag of dit een gewenste ontwikkeling is.³⁵ De guerrillaoorlogsvoering tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog is inderdaad te complex om het ideaaltypische schema 'slachtoffer-dader' op toe te passen. Juist daarom is het van belang om boven het niveau van de verschillende individuele Nederlandse betrokkenen, waarmee men zich doorgaans goed kan identificeren, uit te stijgen en de dader-slachtofferdynamiek te overzien vanuit een weidser perspectief dat gelijkwaardige ruimte geeft aan de Indonesische kant, inclusief de interne strijd die ook daar werd gevoerd. Zo kan voorkomen worden te blijven hangen in een 'grijs' beeld van de dekolonisatie of in het verwijt van selectieve verontwaardiging dan wel boetedoening.

Tijdens een discussiebijeenkomst over Rawagede georganiseerd op de Vrije Universiteit Amsterdam in november 2011 – die overigens vooral de juridische dimensie van de kwestie betrof – merkte historicus Peter Keppy op over de gerechtelijke uitspraak over Rawagede, dat deze in Indonesië met name indruk heeft gemaakt omdat er uit blijkt dat burgers met succes een staat kunnen aanklagen. De zaak dient zo als voorbeeld voor individuen en groepen die opkomen voor de belangen van slachtoffers van Indonesisch staatsgeweld.³⁶ De Indonesische historicus Bambang Purwanto benadrukte vervolgens, naar aanleiding van de uitspraak over Rawagede tijdens een interview in de *Jakarta Globe*, het gevaar te veel te denken in termen van financiële compensatie. Ook wees hij op potentiële andere 'zaken' en de consequenties daarvan voor de Indonesische natie-staat. Refererend aan de chaotische begintijd van de Indonesische Revolutie, toen veel mensen van Indo-Europese afkomst en ook anderen werden vermoord, zei hij: 'What

35 Ik verwijs hiermee naar de begrippen '*Universalisierung*' en '*Anthropologisierung*' zoals gebruikt door Harald Welzer en Claudia Lenz bij hun onderzoek naar de herinnering aan de Holocaust, collaboratie en verzet in Europa, zie: Harald Welzer en Claudia Lenz, 'Opa in Europa. Erste Befunde vergleichender Tradierungsforschung', in: H. Welzer red., *Der Krieg der Erinnerung. Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Vergleich* (Fischer Taschenbuch Verlag; Frankfurt am Main 2007) 7-40, aldaar 32. Voor aspecten van de antropologiserings- en universaliserings-tendens – overigens wel bedoeld als weerlegging van racisme van Nederlandse zijde - in het proefschrift van Scagliola: S. Scagliola, *Last van de Oorlog*, 82.

36 W. Veraard ed., *Voorbij Rawagede. Verslag expert meeting rechtenfaculteit VU Amsterdam 25 november 2011 verslag-voor-intern-gebruik*. Voor deze bijeenkomst, zie ook: W. Veraart, 'Uitzondering of precedent? De historische dubbelzinnigheid van de Rawagede-uitspraak', *Ars Aequi* (april 2012) 251-259.

would our reaction be if the children and grandchildren of people murdered in the Bersiap period would take their case to court?' Het grootschalig intern Indonesisch geweld als de moord op communisten en Chinezen in 1965 en de daaruit voortkomende sociale achterstelling negerend, voegde hij daar aan toe: 'The same applies to East Timor: don't think that we are a nation without flaws and sins.' Bambang meende dat officiële excuses te verkiezen waren boven financiële compensatie: 'The true lesson from history should be that such crimes against humanity should never happen again.'³⁷ Anders gezegd: het selectief erkennen van schuld door hetzij de Nederlandse, hetzij de Indonesische staat voor misdaden tegen de menselijkheid, is een eerste stap naar het besef dat uiteindelijk niet zozeer deze misdaden universeel zijn – daarvoor zijn immers de specifieke omstandigheden keer op keer te verschillend – maar het belang dat dergelijke misdaden in de toekomst worden voorkomen.

Oorlogsgeweld als een vorm van contact

Als het gaat om de vraag naar de rol die historici zouden kunnen spelen in het Rawagededebat, draait het niet alleen om het zo goed mogelijk achterhalen van wat er precies gebeurde. Een nieuwe excessennota zou zeker zinvol kunnen zijn, zo ook het beschikbaar komen van betrouwbare historische gegevens over de vraag of er meer Rawagede's bestaan. Maar van groter belang is het nadenken, het liefst in samenwerking met Indonesische historici, over nieuwe narratieven die de dichotomie van de nationale kaders waarin de geweldservaringen van de verschillende partijen vooralsnog een plaats krijgen, ontstijgen en ondergraven. Individuele ervaringen, zoals die van Nederlandse veteranen of Indonesische vrijheidsstrijders, zouden daarbij, om het gevaar van identificatie en inwisselbaarheid te doorbreken, in een breder perspectief geplaatst moeten worden. Door oorlogsgeweld als een vorm van contact te beschouwen, uiteraard zonder daarbij de machtsverhoudingen uit het oog te verliezen, kan de 'verwevenheid' van de verschillende perspectieven zichtbaar gemaakt worden. Tegelijkertijd kunnen de gebeurtenissen in het verleden niet meer vanuit nationale kaders tegen elkaar weggestreept en op afstand gezet worden. Een mooi

37 Bastiaan Scherpen, 'How the Dutch are coming to terms with their colonial past', *The Jakarta Globe* (21-11-2011). See: <http://www.thejakartaglobe.com/editorschoice/how-the-dutch-are-coming-to-terms-with-the-colonial-past/479966> (Geraadpleegd: 4-5-2012).

voorbeeld van deze benadering is de documentaire ‘Water van goud’ van Jos Janssen en Martin van den Oever uit 2011. In deze film komt eerst een Nederlandse dienstplichtige soldaat aan het woord die stelt in Indonesië bij de inheemse bevolking nooit op haat gestuit te zijn, waarna een vrouwelijke kolonel uit het Indonesische leger vertelt dat zij destijds publiekelijk geen emoties kon tonen na de dood van familieleden omdat anders zou blijken dat zij ‘extremist’ was.³⁸

De in aansluiting op deze benadering te ontwikkelen narratieven kunnen zowel transnationaal als micro-historisch zijn. Het einde van Nederlandse koloniale rijk en de totstandkoming van de Republiek Indonesia was immers deel van een mondiaal proces, terwijl de samenhang tussen koloniaal geweld en Indonesisch nationalisme vooral op lokaal niveau goed zichtbaar gemaakt moet worden. Het zijn immers vaak periodes van geweld en machtswisselingen waarin het mensen duidelijk wordt aan wie of wat zij loyaal willen, kunnen of mogen zijn. Het Indonesische perspectief, in al zijn complexiteit, zou daarbij op de eerste plaats moeten komen. Nu wordt in Nederland nog al te vaak en gemakkelijk de reis van de dienstplichtige naar de archipel gevolgd, alwaar deze, vaak een jonge man, vertrokken vol goede bedoelingen, wordt geconfronteerd met moord en doodslag, eerst bij de ander en dan bij zichzelf. De uiterst relevante vraag of bij de dienstplichtigen – opgegroeid tijdens de gewelddadige Duitse bezetting – raciale beelden bestonden waarbij een mensenleven in de tropen minder waard leek te zijn dan in Europa, is daarbij vooralsnog nauwelijks gesteld.³⁹ Hetzelfde geldt voor het koloniale karakter van de idee in Indonesië een missie te hebben en deze met militaire middelen te kunnen uitvoeren.

Een combinatie van benaderingen (transnationaal, microhistorisch en mentaliteitshistorisch) op basis van een perspectief dat primair verankerd is in Indonesië, is niet nieuw en in de sociaal-economische geschiedenis en de cultuurgeschiedenis al met succes toegepast. Maar als het gaat om het Nederlandse debat over guerrillaoorlogsvoering in de context van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, kunnen we zeker tot nieuwe inzichten komen. In aansluiting op recent onderzoek van de historici Henk

38 Voor deze documentaire, zie: <http://www.oorlogsbronnen.nl/erfgoed-van-de-oorlog/water-van-goud>.

39 Zie echter: Van Doorn en Hendriks, *Ontsporing van Geweld. Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict* (Universitaire Pers; Rotterdam 1970) XIII (Uitgeverij Balans; Amsterdam 2002). Vergelijk met: P. Romijn, ‘Learning on “the job”: Dutch war volunteers entering the Indonesian war of independence, 1945-46’, *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 317-336.

Schulte Nordholt en Robert Cribb, zou daarbij niet alleen gekeken moeten worden naar 'ontsporingen' van geweld, maar ook naar de samenhang met 'geaccepteerd' geweld en het gewelddadige karakter van het koloniale bestel in zijn geheel dat zich uitte in onderdrukking, wantrouwen en systematische classificatie van mensen in verschillende categorieën.⁴⁰ Anders gezegd: het mooie beeld van een vredig koloniaal eilandenrijk dat de facto het geweld maskeerde dat inherent was aan het grootse koloniale project dat Nederland in Indonesië meende uit te kunnen voeren, bepaalt tot in het heden Nederlandse visies op de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.

40 H. Schulte Nordholt, *Een staat van geweld* (Erasmus Universiteit; Rotterdam 2000); R. Cribb, 'Misdad, geweld en uitsluiting in Indonesië', in: E. Bogaerts en R. Raben red., *Van Indië tot Indonesië* (Uitgeverij Boom; Amsterdam 2007) 31-48.